

„...*hogy kitudójék a világ*”*A hetvenéves Lászlóffy Aladárról*

z igazi nagy költők minél magasabbra jutnak, annál szélesebb környező övezetek fókuszába kerülnek. És minél gazdagabb, többszálú az összeköttetések sajátossá szőtt hálózata, annál feltűnőbbek lehetnek a különleges, soha nem ismert, egyénileg meghódított magaslatok. Az ormok, amelyek egyszeri nagysága a többihez fűződő kapcsolatoktól is függ. A valódi – a folyó időben megálló és abból kiemelkedő – költőegyéniségek rendszerint összefoglalók, újítók és követhető távlatokat mutatók; megőrzők és megnyitók. Művük pedig így mindig gyűjtő- és gyűjtőponttá válik.

Terek és korok, torlódó térségek és irodalomtörténeti korszakok keresztútjain bontakozott ki Lászlóffy Aladár költészete, grandiózus életműve is, hogy fél évszázados folyamatokon átívelő boltozatú szellemi építménnyé emelkedjék.

Fiatalos hit, társadalmi-történelmi, emberi-civilizációs remények és reménytelenségek, kisebbségi, erdélyi magyar sors, romániai nemzetiségi lét: képzelhető-e bonyolultabb konstelláció induló kolozsvári költő számára az ötvenes évek második felében? Forrongóbb lelki helyzet az egyetemes társadalomtörténeti progresszióba vetett elvont bizodalomnak és a valóságos diktatúra, a nemzet-, a kultúra-, a művészetcsontkító ideológiai rémuralom erőszakitételeinek az egyszerre történő megélésénél, átérésénél. Lendülettel szárnyalni, álmodni és képzelődni a vágyakat szülő, érték- és eszménybeteljesítő jövőről, s közben megszenvedni nemcsak a proletkulttól fertőzött irodalompolitikai közeget, hanem a forradalom vérbefojtásának és meghazudtolásának a gyalázatát is. Lászlóffy ötvenhatos – októberi–novemberi – diákkori (s persze a kilencvenes évekig közöletlen) versei ködről és statáriumról jajonganak, a „vaktába-szerte az egész népre” lövető kivégzőosztagok és „janicsárok” büntetteiről, tankok tördelte fákról, romokról és félelelről, keseregve, hogy „véres város ma Budapest”, s a térképen „a magyar színt ne is keresd”. „Fekete ruha ma Magyarország”, „egyedül voltunk, egyedül éltünk, / egyedül halunk mostan meg”; elfeledve: „magyarok – voltunk”. A költészet azonban örökké kapaszkodókat, támaszokat keres – és talál. Lászlóffy Aladár a klasszikus modern magyar líra vonulatai közül leginkább a nyugatos és az avantgárd hagyományokhoz vonzódott, főként a babitsi, Szabó Lőrinc-i, József Attila-i tudatlíra, gondolati-bölcseleti létköltészet, tárgyias racionalizmus örökségéhez és inspirációihoz. (Szabó Lőrincről később, a hetvenes évek elején monografikus esszékönyvet is írt.) Az egyetemes filozofikus lírai tradíciók ihletését és a szabad verses modernizmus frissességét egyesítő eredeti hangütés, a félig-tiltott, alig-túrt „polgári” („apolitikus”) humanista irányokhoz való odafordulás

nyilvánvalóan bátor erkölcsi és esztétikai vállalásnak bizonyult a minőségtipró hatalmi diktátumokkal szemben. Az elfogulatlan, mindenségigézetű lírai szenvedély magába ölelte tehát a nagy elődök ösztönzéseit, tágas, határtalan szemléleti horizontokat fogott át, kápráztató emberiségtörténeti, antropológiai, lélek- és létani, kozmikus perspektívákat nyitott. A hagyományélesztő művészi törekvés így aztán eleven újító szándékokkal és eredményekkel fonódott össze: az áttételes, absztraháló, fogalmi költőiségtől az elmélkedő-érvelő, prózaversszerűen esszéisztikus-intellektualizált, logikai veretű nyelvi formáig, az objektív, elvont-tárgyias líratípustól a depoetizáló, antilírai, (neo)avantgarde szövegversfajtáig számtalan tendenciára tárta ki az ablakot. És mindehhez csoportostul támadtak a szövetkező nemzedéki társak is: a köteteikkel nagyrészt a hatvanas évek elejétől jelentkező (első) Forrás-generáció kiválóságai Páskándi Gézától Szilágyi Domokosig és Hervay Gizellától Palocsay Zsigmondig. Változatosság és összetettség, világ- és művészetszemléleti igényesség, egzisztenciálisan elmélyült műveltségélmény, szellemi és formakultúra: verátömlesztő (idősebbekre s majd a még fiatalabbakra egyaránt ébresztő) hatású, „korváltást” előidéző, az erdélyi magyar irodalom egészét „nagykorúvá” emelő tulajdonságai lettek ezek Lászlóffyék fellépésének. S a betöltött irodalomtörténeti szerep jelentőségéhez értelemszerűen tartozik hozzá mindaz, amit erőfeszítésük és teljesítményük máig hatóan elindított. Arra a meghatározó, jellegadó poétikai fordulatra, átalakulásra gondolhatunk, amely a hatvanas évtized végétől, a hetvenes elejétől az egynemű vallomások, a hagyományos élményi önkifejezés és önértelmezés beszédmódja felől a személytelegebb, sokszólamúbb és legfőképpen nyelvközpontúbb megszólalási alakzatok irányába tartott. A természetellenes határázárak miatt sokáig kevesen tudtak róla, hogy ez a Magyarországon elsősorban Tandori, Petri, Oravecz nevéhez köthető folyamat a kisebbségi magyar irodalomban is lejátszódott, sőt már a hatvanas években is javában zajlott; a felvidéki Tózsér Árpád, Cselényi László, a délvidéki (symposionista) Tolnai Ottóék (vagy a párizsi emigráns Nagy Pál, Papp Tibor) mellett, velük párhuzamosan az erdélyi költők is megalapozói lettek máig hiteles, érvényes irányzatoknak, ízlés- és beszédformáknak. Felmérhetetlen szintre, hogy voltaképpen mennyi mindent és milyen színvonalon előlegezett meg például Lászlóffy Aladár abból, ami az új szenzibilitás és eklektika, a nyelv- és szövegjátékos versalakítás, az ironikus, groteszk, frivol hangvétel, a szóvicces, szócsavarásos nyelvi parádé, a személyiséghatárokat lebontó szemléleti, nézőpontmozgató viszonylagosság és többértelműség, az utalásos, idézéses, jelszókiszorító és jelentésszétszóró szövegköziség világképéhez és technikáihoz, vagyis általában a posztmodernnek (is) tekinthető irodalmisághoz vezetett. Milyen csúcokra érve művelte és műveli ma is a szövegtudás, a szövegszervezés lenyűgözően virtuóz és átláthatatlanul sokszínű formáit, miképpen teljesítette ki az alkotásaiban feszülő hallatlan széptani értékeket és végtelen nyelvi lehetőségeket („legnagyobb kalandként utazom a nyelvet”), s hogyan válhatott a szó, a „szövegek szövetsége” – a szóalak, a mondat, a szókép, az asszociáció, a lírai, prózai, esszéiféle nyelvi katedrálisépítés – mintaadó, példasugárzó mesterévé. (Már ko-

rai nagy verseiben „a lírai én radikális átépítését”, „a személyiség decentralizálását” célozva, a világ és a személy – mint két ismeretlen – egymásnak kiszolgáltatott, egymásban létező mivoltát felfedve, a „lírai önprezentációt” „a világ és a sokféleség befoghatatlanságának és tudatának” a megközelítésével helyettesítve – Tózsér Árpád szerint.) Azzal együtt, hogy a nyelvjáték varázsába és katarziséba, a sziporkázó nyelvi és léttapasztalati humor mélységeibe, az elégikus-melankolikustól a tragikusig, a komikustól a bizarrig, az abszurdtól a parodisztikusig (s a még mi mindenig!) terjedő hangnemi-stiláris sokféleségbe, az ötlet-, a geg, a tónuskavalkád sűrűjébe, az intertextuális vonatkozások özönébe törvény- és sorsszerűen ivódnak bele a legsúlyosabb történelmi, közösségi, érzelmi, etikai létkérdések is: az emberi egzisztencia végső és alapproblémái. A világtörténelem és világkultúra, az emberi és nemzeti önismeret, a vitális és szellemi létezés örök talányai, dilemmái és referenciái. A reflexióban és az emlékezetben megrétegződő és elbizonytalanodó emberélet lebírhatatlan rejtélyei. S ami az intellektus konkrét és fantasztikus, valóságtudati és szürreális szférákat bejáró kalandjaiból kibomlik, ami a gondolati árnyalatok, felismerések, képzetek, látomások összezsúfolódó tömegében megnyilatkozik: az valamifajta titokárasztón különös, szuverén, egyszersmind mindenkit megérintő-felkavaró ösztörténelmi és történelem fölötti, természeti és természetméli, kulturális és kultúrateremtmenyi univerzum. Transzhistorikus, transzkulturális lírai enciklopédizmus. És szakrális – hiszen a költő „saját szó-templomává épül”. Weöres Sándor hatalmas és hihetetlenül változatos európai és világkulturális, kultúrtörténeti dimenziókat megszólaltató nyelvmágiája után talán Lászlóffy „világillatú” (Cs. Gyimesi Éva) költészete idézi fel tematikai, hangulati, bölceleti értelemben az övéhez leginkább hasonlítható rengetegét a legkülönfélébb kultúrkörök jellegzetes motívumainak, mozzanatainak, jelentésszerű eseményadatainak. Úgy, hogy ez döntően az örök kultúra léteremtő és létfenntartó lényegét sugallja, a szellem és az értelem, az elmemunka és a kognitív gondolkodás folytonos féltésre, védelemre szoruló minőség-sajátosságát, a kollektív kulturális emlékezet és a spirituális memória feltétlen állandóságának atmoszféráját sugározza: az egzisztencia teljességét átható ontológiai mivoltának evidenciáját. A reményt a folyvást változó, de mozgékony változásaiban, variabilitásában mégis szakadatlanul ismétlődő és összeépülő kultúra legyőzhetetlenségében.

* * *

A tűnődő, töprengő, meditatív, kontemplatív gondolkodás elsődlegessége (vagyis a „szekunder” /kultúr/élményvilág átélten elemi, elementáris jellege) kezdettől a legsajátabb vonása volt a költő lírájának. A felszínen szinte szenttelen bölcselkedésnek tetsző lélek- és létállapottá karakteresedett a szüntelen gondolati száguldozás tér és idő korlátlan szféráiban, az értelemmel telített személyiség és pszichikum (illetve a bensőséges odaadással, intim hangulati jelenvalósággal, finom érzelmességgel, vibráló merengéssel és kognitív hitelesített racionalitás) örökös készenléte a világtörvények, a létezésokok, a jelenségmeghatározottságok faggatá-

sára. Szemlélődő, filozofáló tudatáramlás ez, elszánás és sztoikus spekuláció csak Lászlóffyra jellemző szerves egysége és misztériuma: „hogyan tudódjék a világ”; mert a „világból kell tanítani a világot!”. – „Átutazóban az emberiségben”; „En semmi mást, még néhány életet kérek”; „Szeretem / mások örömét is, mint enmagamét”; „Hol én, hol idegen”; „tudok-e egy emberben élni?” – szólnak ezerféle variációban az önkítógítás, az éntöbbszörözés hangzatai. A belső látványban, az időtlen idősíkok (az örök létidő) mozaikos, kaleidoszkópszerű, villódzó játékában – meghökkentő költői anakronizmusok révén – neves és névtelen emberalakok, jellemformák, magatartásmódok vetülnek, gomolyodnak egymásba: az ész („az ész öröme”), az eszmélet, a hit, a conatus, a küzdelem, a fáradozás töretlen kontinuumában és körforgásos lényegvalóságában. Számbavehetetlen (mert önálló, egy személyes írói lexikon kerekedne belőle), ki mindenki jelenik meg az ő- és ókori, az antik, a görög–latin, a keresztény, a közép- és újkori, az európai, a közép-európai, a magyar történelem, mitológia, filozófia, tudomány, művészet képviselői közül (Homérosztól Kantig, Erazmustól Rilkéig, Apáczaitól Bolyai Jánosig) ebben a földi és égi galaktikus mindenségben, a nyelvi és szellemi időutazás megelevenítő műveletei során – a különféle tájak, városok, történések, furcsa epizódok és pillanatok karneváli bőségének eláradásakor. „Mint ahogy a kiásvott cserépdarabok korszavá állnak össze a régész kezében, Lászlóffy kötetéből úgy válik az olvasó számára koherens struktúrává az a szemlélet, amellyel önmagát az emberiség, öntudatát az egyetemes öntudat, helyzeteit a történelem, az írást az egyetemes műveltség színekdochéjaként tételezi” (Cs. Gyimesi Éva). Álom, eső, este, ősz, vonat, könyv, könyvtár, csend, betű, mondat és a többi végtelen metaforikus jelentésterében morajlik a szükségszerű történeti-metafizikai összeköttetés, a pulzáló-összeolvadó részek összefüggés-keresésének üzenete: „A csend óráiban én lábujjhegyen benyitottam a történelem olvasótermébe, s a jelenkor ajtaján ki is osontam”; „vállamra szállt egy mondat / valami ötszáz éves háztetőről”; „Az idő / a világra szállt, a világ vonatra szállt, / én az időre szálltam”; „betű-vonat robog át a tájon”, a „papír tájain”; „mondat-vonatok a szellem / örök menetrendje szerint / utazni hívnak minden Babilonba [...] Lapozzuk fel az őszi egeket, / az ember úgyis annyi mindent / olvas”; „A szél lapoz egy otffelejtt könyvet, / A verseket a világ visszakérte.” A világ nem más, mint rejtjeles írások könyve; a teremtés és az ember kölcsönösen írják és olvassák egymást; az alkotás végső alanya utolérhetetlen és megragadhatatlan; s a reflexív tudat úgy része a világnak, hogy el is szakad tőle: napjaink posztmodernitásának is a legnyugtalanítóbb ismeret- és lételméleti enigmái ezek (már a hetvenes évek Lászlóffy-verseiben megjelenítve és boncolgatva).

Olyan szemnyitogató gondolati kincsestár ez mindamelllett, amely a legáltalánosabb episztémológiai és nyelvfilozófiai elvekkkel-eszmékkal együtt a közelebbi, közvetlenebb sorsproblémák élményanyagát is magában foglalja. A „közérzeti” atmoszféra a primér gondtapasztalás tanulságaival is töltekezik, az egyéni és sorsközösségi empíria líraian átvalósított közegében „a filozofikum és politikum elgondolkoztató költői szintézist teremt” (Kántor Lajos). A versesztétikum egzisz-

tenciális mélységperspektívába egyre inkább beleszűrődnek a konkrét kisépítési, nemzeti, erdélyi és kisebbségi identitás éles fájdalmai és aktualitásai is. A szubjektum belső világa ilyen tekintetben is megállás nélkül faggatott, újraértelmezett sorstükörré fényesedik. A reflektált sorsjelentés újabb és újabb rétegekben redőzik, lüktet tovább. Mert ha az időtudat, az intenzív és extenzív időátélés, s „az az időmennyiség, amennyit képesek vagyunk az egyetemes múltból gondolkodásunkba, erkölcsünkbe, érzelmeinkbe olvasztani”: „az emberség fokmérője” – akkor vészhelyzetek idején „az évezredek során mindig fenyegetett teljes emberség önvédő indulata, számon kérő szenvedélye” (Láng Gusztáv) is természetesen erősödik föl. A szellem végtelen szabadságigénye belerendül a szabadságfosztás minden legapróbb és persze leghatalmasabb gyötrelmébe. („Néha pusztá léted vállalása / a megtehető legtöbb.”) Lélekvédő, értékmentő elégia születik és bontakozik ki ebben az időben, Erdély újabb nagy romlásának időszakában; a „ledőlési határidő” sajgó mulandóságérzetében benne rezeg a közösségi sorvadás illúziótlanága is. S a felelősség megvallása, a szülőföldi emlékezet minden vetületének számbavétele a bujdosásában is hűséges Mikes Kelemtől a vidéki templomokig, s a sorsvállalás üzenetének borongós-balladisztikus kinyilvánítása; „A pásztor tudja: el nem hagyja többé / az évszakokkal levetülő képet, / mint behunyt szemmel ismert szülőföldjén / itt velük együtt jelentett az élet.” A nyolcvanas években megszapornak Lászlóffy költészetében a rövidülő soros, hangsúlyos verseléssel is dallamosodó, rímes-ritmikus kötöttségű darabok. A strófikus-dalszerű kerekesség, a metrikai cizelláltság, a finoman míves hanglegjtés zeneisége, a „poeta doctus” rafinériáival (bonyolult belső szófüzési eljárásokkal és harmonikus arányrenddel) kimunkált zártság jelzi azt a voltaképpeni klassziczálódást a költő pályáján, amely azután a kilencvenes években is, máig folytatódik. A látszólagos egyszerűsödés (a „renewals” harmóniaérzék térnyerése) új dimenziók feltárása egyben. Megszületnek a minőségi magyar megmaradás olyan csodálatosan szép himnuszai, mint a *Vándor idő balladája* vagy a Reményik *Templom és iskolája* mellé helyezhető *Ó, iskoláim, drága iskolák!* „A múltban megfürösztteni a mát... / Ó, iskoláim, drága iskolák! [...] a lelket ébrentartó lármafák [...] Az anyanyelv, a mindig támadott / kenyérmező folyton termést adott; / ha felgyújtják, ha beleszántanak, / eloltja égi könny, eső, patak / és testünk tölti mesgyeoldalát [...] Megtanultunk itt életet, halált, / a hajnal gyertyafénye így talált. / Bod Péterek kísértete lesi, / a sok Bolyai, Páriz, Kőrösi / árnyajakával utánunk kiált: / Ó, iskoláim, drága iskolák!”

A „hullongó poézis mindent megváltó erejét” éreztető időutazásban („Egy vers utazott rajtam át? / én jöttem át a versen?”) kikerülhetetlenek tehát a szülőhaza („Divina Transsylvania”) igézetes árnyalatai – Csíksomlyótól Szárhegyig, Gyergyótól a Mezőségig, Enyedtől Déváig, Tordától Váradig: az „Isten várai”. Ódon verelesség és modern személyesség izzásában érlelődik, teljesedik a „hit s a munka”, a „művek szerelmét” hirdető, a történelem nehéz és foglyul ejtő levegőjét sugárzó ódaiság is, s lélek és otthonos környezet eltéphetetlenségének a bűverejű konfessziója: „Egy táj kívül, egy táj belül, / ahogy e kettő megtart engem, / akarom én is emberül / megtartani az emberekben”. S az összmagyar kultúrörökség emléke-

zete és önvédelme elválaszthatatlanul társul a transzcendentális eszmélkedés áthagyományozódó és mindig megújuló késztetéseivel. A házsongárdi temető például a maga különleges mivoltában Erdély múltjának sugárzó emlékműve és jövőjének záloga egyben; s a róla versben, esszéprózában, monografikus művelődéstörténeti tanulmányban annyiszor valló, benne kutató és elrédődő Lászlóffy Aladár így teszi fel a megválaszolhatatlan költői-metafizikai főkérdést: „hová mentek, akik ezt a várost ötszáz esztendeje lakták? A temetőbe. S hová tűntek a temetőből, akik ezt a temetőt aludták ötszáz évig? Az elmúlásba. De hova lettek az elmúlásból?” Alaptézisekké csiszolja a költő az oly sokakat foglalkoztató spirituális küzdelem igazságait, amikor leszögezi, hogy Erdély panasza olyan, mint „Isten rosszkedve”, vagy hogy hinni és tudni: az ember megfeszítő keresztje. Az Isten-élmény képzetváltozatai – a fohász, az „égre kiáltás, könyörgés, zsolozsma”, „az égi hullámhossz, a legfelsőbb hatalomhoz fordulás” (Széles Klára) modulációi – sajátos paradoxonokkal kapcsolják össze az égi mindenséget és a semmiséget, láttatják a „fák hegyét” (mint Kányádi költeménye, a *Valaki jár a fák hegyén*), az „ághegyet”, „isten-haját”, a megszimogatható magasságot, miközben a „fák betűi” írják az embert, a nap olvassa a könyveket, s az „évszakok lapoznak”. S a nem magától értetődő, így fokozott intelligenciát mozgósító és megnyilvánító hit magasrendű kultúr hagyomány: örökös megtartó erő („Hinni abban, ami nem lehetett soha, / mégis kézenfekvő – éppen ettől csoda, / mert a világ mindig másképpen történik”; „Ó, minden hegy és minden tópart oltár, / ahol a lélek kicsit megpihen / és hangtalanul megzendül a zoltár [...] van a lélek földrajzán egy tájék, / ahol a szó, a ház, az Úr közel”; „Erdélyi templomok fehérre / vigyáz az idő türelmére [...] A tornyok mind utánad szólnak: / nélküled mi lesz velünk holnap [...] Vándor, ha átvonulsz e tájon, / a harangszó csak akkor fájjon, // ha Istent s földjét – ezt az egyet, / valami folytán elfeledted”; „Karácsonyt küldj a nemzetekre, / sebecink kösse be a hó [...] Uram, jöjjön megint a gyermek, / vagy lassan végleg megfagyunk”). Elokvenciát és köznyelvi keresetlenséget, fanyarságot vegyítő intonáció közvetíti a megmaradás létszerű bizonytalanságát („mért segítené meg az Isten, / aki magán se lendít egyet? [...] térdig, nyakig állunk a bajban, / voltunk győzők, vesztesek, kvittek, / de minket mindig jégrevittek, // járt itt Mátyás, az igazságos / s nem jutottunk az igazsághoz [...] Magyarok kiáltoznak a jégen. / Mindig ugyanúgy van, mint régen”; a „járó harangok”: „Valakiért harangoznak. / Egyet hoznak, százat hoznak, / járnak ezeréve velünk, / mégis, mégis, mégis élünk”). Egyszerre figyelni az „Isten radarjára” (amelyen „hol vagyunk, hol eltűnünk”) és a magyar történelem katalizmáira, megfejthetetlenül keserves bonyodalmaira s a magyar (történelmi) tudat örökérvényű (de közben mindig új és új fénytörésbe állított) igazságaira a csodaszarvasos meg a vereckei honfoglalóktól Szent Istvánon át Széchenyiig, Petőfiig, Adyig és tovább: alapvonása ez Lászlóffy Aladár lét- és világszemléletének, „reménytelen reményeinek”. S a romjaiban is „áldott és felismerhető” nemzeti-közösségi értékazonosság imádságos féltésében külön nyomatékot kap a „szimfonikus anyanyelv” – a „minden szóra, névre visszaintó”, „szóból zengő bonyolult delej”, „a lét örök Kárpát-ölében” élő, az „Úrvacsorára osztott”

„magyari nyelv”, a költők lelkéből soha ki ne zárható, a „balsors tartós rohamai ellen” „testünk-lelkünk fegyverévé” váló anyanyelv – titkának óvása: „Atyám, ki mindenki egy vagy / s a milliókban millió [...] ha engeded, hogy ezer éve / tenyészünk hegyeid tövén, / engedd hogy holtaink nevére / zölden fonódjék a remény, // ha vissza is vonnád kegyelmed, / a jutalmat, a büntetőt, / hagyd nálunk kicsit még a nyelvet: / szűk szorosodban – tág erőt.”

* * *

Lászlóffy Aladár életműve olyan szövegkorpusz vagy szövegfolyam, amelynek minden műfaji megnyilatkozása – a jellegmeghatározó lírán kívül a regénytől a novelláig, az elbeszéléstől az esszéig, a publicisztikától a tanulmányig és a vallo-másos művelődéstörténeti értekezésig vagy a verses meséig és a gyermekirodalom mindenféle változatáig – erudíció és nyelvteremtő éthosz bámulatosan szuverén egységében lélegzik. („Gyűjtőtermészet ő, aki századok kultúrkincsét birtokolja”; „magyar és *mindenes*, s remélhetően nem utolsó polihisztorként olyan hatalmas szellemi kincs birtokosa, amely szülőföldjét, Erdélyt gazdaggá teszi” [Szakolczay Lajos].) Az epikai művek prózaművészeti, prózapoétikai újdonságai már a hatvanas években kiviláglottak: a szubjektív időfelfogástól a komplex emlékezéstechnikán át a tudatelemző, tudatáramoltató lélek- és környezetrajzig. Vérbeli intellektuális-analitikus elbeszélésmodorra, előadásmódra szervesül a személyes és a közösségi múlt szenzuálisan szemléletes tárgyi-hangulati megjelenítése, az élet tűnékeny egyszerűségét és megismételhetetlenségét folyvást a téridő történelmi és transzcendentális kontextusába helyező filozofikus látásmód. Ez az egyébként a korabeli erdélyi irodalomban másoknál (például Deák Tamásnál, Panek Zoltánál vagy Szilágyi Istvánnál) is megmutatkozó újszerűség, kísérletezés ugyancsak forrásvidéke az egész magyar prózairodalmi „korváltásnak”. De az ízig-vérig modern epikai alakítóeszközök és poétikai technikák alkalmazását a hagyományosabb elbeszélőformák sajátosságaival elegyítő szintézistörekvéseknek is. Mert azután Lászlóffy hatalmas vonulatokban kibontakozó prózaírásában a történelmi és családragény, az önéletrajzi (gyermekkori, háborús élményeket gazdagon mozgósító) emlékezésregény, a bölcséleti-hangulati esszéregény, az eseményes és korfelidéző elbeszéléstípus tradicionális keretei telítődnek az idő- és nézőpontváltogató, linearitásfelbontó, tudattükröző szubjektív líraisággal stilizáló, metaforizáló történetmondás összetett művészségével. S a történelem egyszerre alkalom a rekonstrukció és a példázat-szuggesztíó számára, a dúsan érzékletes ábrázolás hol mikrorealista, hol parabolikus lehetőségeinek a kihasználására. Kultúrtörténeti, szocio- és etnográfiai, helyrajzi és társadalomtudományos dokumentumanyag páratlan bősége duzzad az európai és a nemzeti önismeret egész tárházává lényegülő leírásokban és krónikás tudósításokban, a valódi-valószerű realizmusban és az átképzéletes, áltörténelmi, mesei fikciókban egyaránt: a mítosztól a legendáriumig, az aprólékos (olykor pannotikumszerűen kiszínesített) korrajzig – mondjuk várostörténeti vagy hadászati részletekig ívelő panorámákban. S a rezdülésnyi mozzanatokot is megelevenítő figyelem és rezonancia tarka szövegszöttestéből megrendítő (egyszersmind égetően

aktuális) sorsigazságok domborodnak ki. A számvetést végző, bujdosásnak induló Rákóczi lelkéből például ilyen sóhaj szakad fel: „Mi lesz a kicsi nemzetekkel itt?”

„Héphaisztosz”; „Papírrepülő”; „Az ólomkatona hadifogsága”; „Szigetvár lakatja”; „Svájci határállomás”; „A képzeletbeli ásatás”; „A holdbeli pásztor”; „A jerikói trombitás”; „Botrány Gordiuszban”; „Longobárd korona”; „A Seregek Ura”; „Szélmalom-leltár”; „Gyarló és kalapács” – ilyen címek jelzik a natúra és história, egzisztencia és kultúra szféráiban elvégzett szellemi peregrináció létmodusának elbeszélő és esszéprozái, politikus-publicisztikus, helyzettudósítói lenyomatát. Az érzelem és értelem, fantázia és bölcsesség kényes egyensúlyát tartó beszámolók a korfestő empátiát az éleslátó, kivesező, asszociatív logika virtuozitásával egyesítik. Izgalmas játékosággal és bravúros nyelvi könnyedséggel, szellemesen indázó, cikázó eszmeftutatók leplezik le és pellengérezik ki a tömérdek történelmi-társadalmi kegyetlenséget, erőszakosságot, abszurditást. Minden álságot, hazugságot, gatszást például Trianontól és következményeitől a kommunista diktatúráig és a felemás, kibicsaklott fordulatig, a rendszerváltás eltorzításáig vagy a kispénzi (magyar) pusztulás szüntelenül ólálkodó veszedelméig. Az „emberi történelem gyilkos konfliktusaira” (Pomogáts Béla) – annyiféle zsarnokságra, genocídiumra, tudatterrorizmusra és újabbfajta globalizációs agresszivitásra, manipulációra – rávilágító író szarkazmusa elevenbe vág: „A humanizmus nem a kivégzésnek / technikai tökéletesítésében működik tovább, / hanem a meghagyott fejekben.” (A történelmi tanulságok lankadatlan kikristályosítási igénye nem véletlenül kapcsolódik – oly sokaké mellett – Jaspers megállapításához: „Nincs realitás, mely öntudatunk számára lényegesebb volna a történelemtől.”) S a megmaradás esélyét csak növelheti az a szilárd erkölcsiség, amely a költő katartikus régi intelem-verséből (az Illyés Kinga előadóművészi hangján ma is megrázóan üzenő *Férfiakból*) – a hatalomhoz törleszkedés, a nevetségesen öngazogató morális elzúllás keserű karikatúrájával áttételesen szembeállítva – sugallódik: „Hányan rohadtak el húsz és harminc között. / E kor a férfit vagy szemetet érleli bennünk [...] Ezek a fiúk sem bácsinak indultak, aki más fiút / fejet csóválva korhol, s nem izének, aki lapulva / vet ágyat egy kitüntetés összkomfortos / bársonydobozában [...] mert könnyű az élet, mert nehéz az élet, / mert nem jön ki nekik, mert kijön nekik, / mert egy leckét sosem felejtenek el, / mert másvalamit tökéletesen elfeledtek, / mert sokan rohadnak el húsz és harminc között.” És ugyancsak a megmaradást szolgálja a mindenkori – a mindennel számot vető s a szellem jelzőfényeként az egész magyarság javára világító, az erdélyi lélekben fölerősödött – hit és akarat, hogy „önmagunk erejében bízva, különböző kultúrák között hagyományosan közvetítve, mi mindig felépítjük a felrobbantott hidakat, beindítjuk Isten ránk bízott malmait”. ❧